

Beqir Meta - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Vështrim analitik mbi sistemin e burgjeve, internimeve dhe përdorimin e punës së detyruar gjatë regjimit komunist në Shqipëri

Abstrakt

Punimi është një studim mbi mekanizmat e ushtrimit të dhunës gjatë regjimit komunist dhe jep një panoramë mbi sistemin e burgjeve, internimeve, trajtimin e kundërshtarëve të regjimit brenda këtij sistemi, si dhe analizon arsyet e përdorimit të punës së detyruar në këto burgje dhe kampet e internimit.

Tipare të përgjithshme të regjimeve totalitare komuniste

Komunizmi, në këndvështrimin e atyre që e promovuan atë, ishte i destinuar të riformatonte shoqërinë njerëzore kudo në botë¹ sipas një modeli që theksonte sa barazitizmin, aq edhe antagonizmin e përhershëm të saj. Në sistemet politike të ndërtuara duke u bazuar në këtë ideologji në thelb totalitare, pajtimi ishte i pamundur ndërmjet atyre që besonin në parimet e kësaj ideologjie dhe ndërmjet atyre që kërkonin një tjetër model qeverisjeje.

Vullneti për t'i përjetësuar regjimet komuniste dhe lidërshtipin në krye të tyre krijoi një sistem dhune dhe represioni. Mohimi i lirive dhe të drejtave themelore, sociale dhe politike për individët e një kategorie të shoqërisë, argumentohej nga propaganda zyrtare si një çmim i vogël që duhej paguar për të prekur ëndrrën e përealizueshme të një shoqërie pa klasa, pa pronë dhe pa varfëri. Persekutimi i çdo individi të konsideruar të rrezikshëm për pushtetin e lidërshtipit komunist dhe indoktrinimi me ideologjinë marksiste dhe derivatet e saj i pjesës tjetër të shoqërisë është një prej trashëgimive kryesore të komunizmit.

Regjimet komuniste ndërtuan një mekanizëm të rafinuar shtetëror dhune dhe terrori. Dhuna konsiderohej mjete i vetëm për marrjen e pushtetit, ndërsa terrori ishte i domosdoshëm për ta konsoliduar dhe përjetësuar pushtetin dhe kultin e individit të lidërshtipit komunist. Qysh në vitin 1918, "ati" i Revolucionit Bolshevik të Tetorit, Vladimir Iliç Lenini do të porosiste drejtuesit komunistë lokalë: *"Shokë! Rebelimi i kulakëve në pesë rajonet duhet të shtypet pa mëshirë. Ne duhet t'u japim një mësim të mirë. 1) Varni 100 kulakë të regjur publikisht. 2) Botoni emrat e tyre. 3) Merruni të gjithë ushqimin. 4) Merrni pengje. Të gjitha këto të bëhen që të përhapet fjala anëmbanë, njerëzit të shikojnë dhe të tmerrohen".*²

Pasuesi i tij, Josif Visarionoviç Stalin i përsosi mekanizmat e dhunës dhe të terrorit të shtetit sovjetik. Gjatë qeverisjes së tij, emri i Stalinit dhe komunizmi ishin shndërruar

¹ David Pryce-Jones, *The War that never was; the fall of the Soviet Empire 1885-1991*, London: Phoenix Press 1995, f. 1.

² *Po aty*, f. 11.

në sinonime. Stalini ka hyrë në kujtesën historike me çibukun e tij në buzë teksa jepte urdhrin "Të pushkatohet!" apo "Të pushkatohet menjëherë!"³ Në regjimin e tij termat e rinj "proletarë", "luftë klasash" ishin rend i ditës. Termat e tjerë të përdorur të cilët do të përqafoheshin nga të gjithë diktatorët komunistë të Evropës Lindore e Qendrore do të ishin "revizionistët", "trockistët", "kulakët", "borgjezët", "sabotatorët". Të gjithë këto terma të "zbuluar" prej Stalinit do të ktheheshin në "besëtytni" për të gjithë komunistët dhe ndjekësit e luftës së klasave dhe të kultit të individit.

Eliminimi i kundërshtarëve, gjyqet politike, sistemi i burgjeve dhe internimeve, gulagët e tmerrshëm ishin pjesë e mekanizmit shtetëror për të frikësuar, nënshtruar dhe kontrolluar shoqërinë. Në këtë strukturim dhune, organizmi më i frikshëm për mbrojtjen e pushtetit të sovjetëve dhe e ushtrimit të dhunës dhe të terrorit në Bashkimin Sovjetik ishte KGB (Komiteti për Sigurimin e Shtetit). Ai ishte caktuar nga partia për të zbuluar, ndjekur dhe, jo rrallë, eliminuar "armiqtë e popullit". Sipas këtij modeli, u ngritën të gjitha shërbimet sekrete në Lindjen Komuniste. Në Shqipëri ekuivalenti i tij ishte Sigurimi i Shtetit. Do të ishin me miliona njerëz në Bashkimin Sovjetik dhe me mijëra në Shqipëri të cilët do të vuanin pasojat e këtyre strukturave të frikshme të regjimit, një histori për të cilën deri më tani nuk kemi një studim të mirëfilltë shkencor. Mohimi dhe sakrifikimi i çdo vlere njerëzore nga ana e kësaj strukture represive do të ishte në të vërtetë "fytyra" e këtyre regjimeve.

Do të ishin këto mekanizmat e dhunës dhe të terrorit që gradualisht do t'i shndërronin shoqëritë në këto vende në të mbyllura dhe të nënshtruara. Shkrimtari i madh rus Aleksandër Sollzhenitsin (Alexander Solzhenitsyn) konstaton në veprën e tij "Arkipelagu Gulag" se në regjimet totalitare komuniste "shteti nuk ekziston më si klasë sunduese, por si shtet skllavopronar"⁴. Njeriu i ri, apo siç e quante ai "*Homo Sovieticus*", të cilit shteti i impononte bindjet, besimin, shijet, rrjedhën e jetës, nuk mund të ishte një njeri i lirë. Në burgje, kampe pune dhe internimi, dehumanizimi i njeriut mori përmasa të frikshme. Akademiku i mirënjohur rus, Andrei Sakarov, i ka përshkruar "gulagët" apo kampet e punës si "*vende ku jeta njerëzore nuk kishte asnjë lloj vlere dhe çdo gjë njerëzore pushonte së ekzistuari*"⁵.

Jeta në kampe dhe zona internimi

³ *Po aty*.

⁴ *Po aty*, f. 23.

⁵ Jay Bergman, *Meeting the demands of reason; the life and thought of Andrei Sakharov*, New York: Cornell University Press, 2009, f. 308.

Pas vendimeve të marra në dhjetor 1944, një sërë urdhëresash detyruan një kategori të caktuar njerëzish: pronarë tokash, tregtarë, ish politikanë të largohen nga qytetet kryesore të Shqipërisë si: Tiranë, Durrës, Korçë, Shkodër etj., dhe të jetonin në zona të tjera të vendit. Këtyre individëve u hiqej e drejta për t'u kthyer në shtëpitë e tyre, të cilat u konfiskuan dhe e përdorën për të strehuar zyrtarë të regjimit të ri, familje të dëshmorëve të Lëvizjes Nacionalçlirimtare etj. Që prej vitit 1945, filloi të përdorej internimi si një masë ndëshkimore ndaj kundërshtarëve politikë. Të dhënat më të hershme që kemi për zbatimin e kësaj mase i takojnë shkurtit të vitit 1945, kur Mehmet Shehu porositi të internohen personat që strehojnë të arratisurit në male, apo “kriminelët e luftës”, si dhe ata që nuk pranonin të dorëzonin armët⁶. Në dosjen që përmban këto urdhra, jepen edhe emrat e banorëve të Malësisë së Shkodrës, Pukës e Mirditës të cilët janë internuar. Sipas këtyre dokumenteve, internimet nuk janë kryer duke u bazuar në një ligj të posaçëm. Ato kanë shërbyer si mjet dhune dhe presioni, me qëllimin e vetëm për të nënshtuar banorët e Veriut të cilët nuk ishin mbështetës së Qeverisë Provizore të E. Hoxhës.

Një tjetër kategori që u internuan që në fillimet e vendosjes së regjimit komunist në Shqipëri, ishte ajo e familjeve të personave që ishin dënuar si “kriminelë lufte”. Nga kërkimet e deritanishme nuk gjenden shumë të dhëna për vendimet e internimeve të tyre, por dëshmitë e shumë prej tyre e vërtetojnë se ata janë dërguar në kampe internimi që prej vitit 1945.

Në një analizë të përgjithshme vitet 1945-1949 kanë qenë vitet më të rënda të zbatimit të këtij sistemi, për shumë arsye:

Së pari, në këto vite funksiononte sistemi i kampeve të internimit të rrethuara me tela me gjemba, shumë të ngjashme me konceptin e kampeve të përqendrimit. Territori ku ishte shtrirë kampi ishte një vend i rrethuar me tela me gjemba i ruajtur nga anët kryesore me roje të armatosura. Kampet ishin të përshtatura në godina të vjetra, si depo repartesh, magazina ose baraka të përshtatura. Duke qenë se të gjitha këto kampe, nuk ishin të ndërtuara për të strehuar familjarë, por ato u përshtatën me shpejtësi si kampe grumbullimi apo përqendrimi, siç shprehej Enver Hoxha shpesh në mbledhjet e Byrosë Politike, kushtet elementare të jetesës, ushqimi, fjetja, higjiena, linin tej mase për të dëshiruar. Që prej marsit 1945, deri më 1949, ishin dy kampe të kësaj natyre, në Berat dhe në Krujë⁷. Si rregull, të internuarit nga Veriu dërgoheshin në kampin e Beratit dhe ata të Jugut në Krujë. Kjo ishte një taktikë e mirëmenduar, pasi

⁶ Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 14/Arkivi i Partisë (më tej: AP)-Strukturat (më tej: Str.), Viti (më tej: V.) 1945, Dosja (më tej: D.) 215, Fleta (më tej: fl.) 31. Urdhër i Mehmet Shehut, komandanti i Korpusit III, Shkodër për shtabet e brigadave I, XI, XXIII, XXIV, 12 shkurt 1945.

⁷ Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste*, Tiranë: ISKPK, 2015, f. 79.

shmangete familjaritetin që mund të krijohej midis të internuarve dhe rojeve të kampit. Njëkohësisht kjo gjë krijonte vështirësi për familjarët e të internuarve të kujdeseshin për ta dhe t'u siguronin ndonjë mundësi më shumë për ushqimin dhe higjienën.

Së dyti, në vitet 1945 - 1949 internimet dhe dëbimet nga vendbanimet nuk kishin asnjë bazë ligjore. Është e rëndësishme të përmendet se deri më 1949, baza ligjore ku mbështetej ky sistem, mbetet ende për t'u qartësuar. Sipas studiuesit Kastriot Dervishi, qeveria e drejtuar nga komunistët shfrytëzonte në këtë drejtim legjislacionin e periudhës së Mbretërisë Shqiptare. Nëse kjo është e vërtetë, atëherë një pjesë e madhe e vendimmarrjes për internimet dhe dëbimet duhet të ishte atribut i Këshillit të Ministrave. Ne na rezulton që, pjesën dërrmuese të vendimeve e kanë marrë komandat ushtarake, ose ato të Mbrojtjes së Popullit, pararendëse të Sigurimit të Shtetit.

Së treti, në këto kampe internimi nuk dërgoheshin persona që ishin drejtpërdrejtë fajtorë, por të afërmit e njerëzve të padëshiruar për regjimin: të të arratisurve jashtë vendit, të atyre që ishin maleve dhe po organizonin rezistencë kundër regjimit; të burgosurit politikë; të partizanëve të dezertuar nga ushtria komuniste.

Më 10 janar 1949 u miratua dekreti nr. 649, i cili legalizoi "dëbimet dhe konfiskimet". Më 26 qershor 1954, ky dekret u rishikua dhe u plotësua, duke shmangur disa kundërshtime që kishte në raport me dekretin e miratuar tre muaj më parë që titullohej: "Mbi konfiskimet", si dhe për të përcaktuar më mirë termat juridikë mbi nocionin e internim-dëbimeve⁸. Dekreti u miratua nga Kuvendi Popullor më 2 gusht 1954 dhe sanksiononte internim-dëbimin si masë administrative për kundërshtarët politikë. Ky dekret lejonte *de jure* mbylljen e kampeve të punës, por *de facto* ato u zhvendosën si pjesë e sistemit të burgjeve. Legjislacioni mbi internim-dëbimet ndryshoi sërish në vitet 1960, 1979 dhe 1986⁹.

Sistemi i internim-dëbimeve vazhdoi të urdhërohej kundër kundërshtarëve politikë të regjimit, personave që paraqisnin tendenca arratisjeje, apo familjarëve të të burgosurve politikë, si dhe kundër çdo personi për të cilin regjimi dyshonte se "paraqiste rrezikshmëri shoqërore". Kjo donte të thoshte se masa e internim-dëbimit mund të merrej edhe ndaj të burgosurve politikë që përfundonin dënimin. Nga viti 1979 masa e internim-dëbimit u aplikua edhe ndaj fëmijëve mbi moshën 14 vjeç. Të internuarit që akuzoheshin kryesisht për arratisje, ose agjitacion dhe propagandë dënoheshin, duke i larguar nga shtëpitë e tyre dhe transferoheshin në qendra internimi. Ndonëse në bazë të ligjit koha e internim-dëbimit ishte 3-5 vjet, Komisionet e

⁸ AQSH, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 1057, fl. 2. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu paraqitur Këshillit të Ministrave në lidhje me projekt-dekretin, mbi internim-dëbimet, pa datë.

⁹ Shih: K. Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste...*, f. 33-37.

internim-dëbimeve kishin të drejtë ta zgjasnin pafundësisht këtë kohë¹⁰. Në fondin arkivor të hetuesisë, pranë Arkivit të Ministrisë së Punëve të Brendshme, sot në administrim të Autoritetit për Informimin mbi Dosjet e ish Sigurimit të Shtetit, ka qindra vendime të tilla që tregojnë për shtyrjen e kohës së internimit. Në shumë raste kohëzgjatja e internimit i kalonte 20-30 vjetët. Familjeve e ish bashkëpunëtorëve të pushtesit, krerëve të Ballit Kombëtar e Legalitetit, të internuara që prej vitit 1945 qëndruan në internim deri në rënien e regjimit komunist në vitin 1991. Kjo do të thoshte që 3-4 breza prej këtyre familjeve u lindën dhe rritën në internim, pa të drejta më minimale si qytetarë të RPSH/RPSSH.

Që prej vitit 1949, pranë Ministrisë së Punëve të Brendshme, por nën kontrollin e rreptë të Komitetit Qendror, funksiononin komisione të posaçme, të cilat merrnin vendimet për masën e internim-dëbimit (Komisioni i Dëbimeve dhe Konfiskimeve (1949-1954); Komisioni i Internim-Dëbimeve 1955-1976 dhe 1980-1990; Komisioni i Veçantë i Internim-Dëbimeve 1977-1979; Komisioni Qendror i Internimeve dhe Dëbimeve, 1990). Sipas shifrave zyrtare të hartuara së fundmi nga institucionet qeveritare përgjegjëse për dhënie kompensimi për dëmet e shkaktuara gjatë periudhës së diktaturës, internimet me vendim ishin 12 500, një shifër kjo që nuk përfshin të miturit, fëmijët e të burgosurve etj. Sipas një raporti të publikuar më 2016 nga Instituti i Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit (ISKK) në Shqipëri, në periudhën 1944 – 1990 të internuarit ishin 59 009. Sipas të njëjtit raport, të vdekurit për shkak të kushteve të internimit ishin 7022¹¹.

Një masë relativisht më e butë e kufizimit të lirisë, si pasojë e internimit, ishte ajo e dëbimit, sipas së cilës një person ose një familje urdhërohej nga Komisioni Qendror që të largohej nga shtëpia e vet dhe të transferohej për të jetuar në një zonë tjetër që mund të ishte deri në 3 rrethe larg. Në dallim nga personi i internuar, personi i dëbuar mund të lëvizte në disa rrethe (përveç atij të origjinës) pa qenë nevoja të bënte kontrollin e përditshëm të punëtorit operativ apo të ai i policisë.

Vendet e identifikuara si qendra internimi politik ishin me dhjetëra në të gjithë Shqipërinë. Deri në vitin 1954 vazhdoi tipologjia e kampeve të internimit të rrethuara me tela me gjemba, në të cilët jeta e të internuarve ishte e vështirë. Pas vitit 1954 nuk bëhej fjalë më për zona të mbyllura si kampet e përqendrimit, por ishin fshatra nga të cilët të internuarit nuk mund të largoheshin pa leje. Çdo ditë të internuarit duhet të paraqiteshin për të firmosur në një regjistër në zyrën e Sigurimit apo të policisë. Zonat më të njohura ishin fshatrat në rrethet e Fierit, Lushnjës, Vlorës e Beratit, por në të vërtetë në të gjithë Shqipërinë kishte fshatra që

¹⁰ *Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme* (më tej: *AMPB*), F. 4/Hetuesia, V. 1949-1975.

¹¹ Të dhënat janë marrë nga faqja zyrtare e Institutit të Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit.

përdoreshin për këtë qëllim. Kriteri i përgjithshëm vazhdoi të ishte që banorët e veriut internoheshin në jug dhe anasjelltas, duke zhdukur kështu kontaktin me territorin e origjinës dhe me miqësitë e vjetra. Të internuarit kryesisht punonin nëpër kooperativat bujqësore, por shpesh i angazhonin edhe në ndërtime publike ose rikonstruksione siç bënin edhe me të burgosurit politikë.

Një panoramë të plotë mbi internimet gjatë viteve '50 i pasqyron një relacion i ministrit të Brendshëm, Kadri Hazbiu në shtator të vitit 1963. Sipas këtij relacioni numri i të internuarve të Komisionit të internim-dëbimeve kapte shifrën 1103, të cilët gjeografikisht ishin shpërndarë në këtë mënyrë: “662 janë vendosur në rrethin e Lushnjës, 206 në rrethin e Fierit, 71 në Thumanë të Krujës, 66 në Borsh të Sarandës, 30 në rrethin e Beratit, 19 në Hajmel të Shkodrës, 10 në Cërrik të Elbasanit, 12 në rrethin e Rrëshenit, 11 në Zvërnec të Vlorës, 3 në rrethin e Tepelenës, 4 në rrethin e Lezhës, 5 në rrethin e Vlorës, 1 në Gramsh, 1 në Gjirokastrë dhe 1 në Maliq të Korçës”¹². Sipas kategorive shoqërore të internuarit ndaheshin: “103 t’internuar si pjestarë të familjes të kriminelave të luftës që nuk përfitojnë nga amnistija (pjestarë të familjes të Gjon Marka Gjonit, Prenk Previzit, Abas Kupit, Muharem Bajraktarit, Qazim Mulletit, Hysni Demës, Fiqiri Dines etj.). Këta janë vendosur në rrethin e Lushnjës, e në pjesën më të madhe në Gradishtë. 2) 101 t’internuar janë bajraktarë, kulakë ose pjestarë të familjeve të tyre, që kanë t’arratisur jashtë shtetit. 3) 292 t’internuar kanë pjestarë të familjes së tyre t’arratisur jashtë shtetit, të cilët zhvillojnë veprimtari spiunazhi ose futen si diversantë në vendin tonë. 4) 239 t’internuar kanë pjestarë të familjes së tyre t’arratisur jashtë shtetit dhe që banojnë në brezin kufitar (5 km. larg kufirit). 5) 271 t’internuar për rrezikshmëri arratisje”¹³. Pjesa tjetër ishin të dënuar për shkaqe ordinere.

Kampi i Tepelenës (1949-1953)

Vitet 1949-1953 ishin padyshim vitet më të vështira për regjimin komunist në Shqipëri. Pas prishjes së marrëdhënieve me Jugosllavinë e Titos, pavarësisht propagandës së saj, qeveria komuniste u përball me vështirësi si ekonomike ashtu dhe në planin politik. Në të njëjtën kohë, qeveria shqiptare u përball me një trysni që vinte si nga fqinji jugor, Greqia, ashtu edhe nga shtetet perëndimore. Në Greqi, Lufta Civile ishte në fazën e saj kulmore dhe qeveria shqiptare jetonte me frikën e një sulmi të mundshëm nga Greqia. Ndërkohë, ShBA dhe Britania e Madhe

¹² *Autoriteti për Informim mbi Dosjet e ish-Sigurimit të Shtetit* (më tej: *AIDSSH*), F. Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, V. 1963, D. 168. Relacion i Ministrisë së Brendshme për Kryesinë e Këshillit të Ministrave, 30 shtator 1963.

¹³ *AIDSSH*, F. Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, V. 1963, D. 168. Relacion i Ministrisë së Brendshme për Kryesinë e Këshillit të Ministrave, 30 shtator 1963.

filluan një operacion të përbashkët, i cili kishte synim të përmbyste regjimet komuniste në Evropën Lindore¹⁴. Në kuadër të këtyre operacioneve, ato stërvitën dhe dërguan në Shqipëri grupe të arratisurish politikë shqiptarë. Të gjitha këto rrethana të brendshme dhe të jashtme, shkaktuan vështirësi në jetesën e shqiptarëve, gjë që shkaktoi rritjen e pakënaqësisë së tyre për shkak të kushteve shumë të vështira ekonomike¹⁵. Vështirësitë ekonomike rrisnin numrin e të pakënaqurve ndaj regjimit. Si pasojë, në këto vite, ka një rritje të numrit të të arratisurve jashtë kufirit të Shqipërisë, gjë që shtoi numrin e familjeve që internoheshin. Kushtet e vështira ekonomike dhe masa e madhe e të internuarve pati reflektim të drejtpërdrejtë në kushtet tejet të vështira të jetesës në kampin e Tepelenës.

Pas mbylljes së kampeve të rrethuara me tela me gjemba të Beratit dhe Krujës, të internuarit u transferuan në Tepelenë. Fillimisht si zona internimi u përdorën fshatrat e Turhanit, Memaliajt dhe Veliqiotit dhe, më pas, u zhvendosën në afërsi të qytetit të Tepelenës. Arsyeja që u zgjodh Tepelena si vend internimi, mendojmë se ka të bëjë me disa lehtësi praktike. Tepelena ishte nën juridiksionin e Drejtorisë së Punëve të Brendshme të Beratit dhe aty gjendeshin 6 kabina të mbetura nga koha e pushtimit italian, të cilat u përshtatën si vendbanime për të internuarit¹⁶. Në kampin e Tepelenës ishin strehuar familjet e politikanëve shqiptarë të cilët kishin qenë pjesë e administratave të pushtimit gjatë Luftës, krerëve të Ballit Kombëtar dhe Legalitetit, krerëve të Dibrës të tillë si: Gjonmarkaj, Kazazi, Bajraktari, Mirakaj, Kola, Kaloshi, Dine, Previzi, Kupi, Merlikaj, Petrela, Blloshmi, Mulleti, Biçaku etj. Kampi i Tepelenës u drejtua nga dy komandantë: Bektash Pogaçe (1949 -1952) dhe Haki Ibrahim (1952-1953), të dy me arsimim të papërfunduar¹⁷. Lek Previzi një i internuar në kampin e Beratit dhe më pas në Turhan dhe Tepelenë kujton: “*Propozimi [për transferimin e të burgosurve në Tepelenë] vinte nga Manush Myftiu, një shpirt kriminal. Ky, në konferencën e Beratit kishte propozuar se të gjithë kundërshtarët e armiqtë e tyre, të vriteshin, nga mosha 12 vjeç e lart. Sa që dhe vetë Enveri ishte çudit. Si u vendos transferimi nga Berati, në maj 1948, të internuarit të ngarkuar në 38 kamionë të ushtrisë, nisën natën rrugës së keqe malore të grykës së Këlcyrës, që llogaritën të kenë qenë mbi 2500 vetë. Por ç’ndodhi? Në një kthesë të keqe një kamion përmbysset dhe aty vdesin burrë e grue çifti Petrela, që i hedhin foshnjët që mbanin, të cilët shpëtojnë mrekullisht. Pati dhe disa të plagosur e të sakatuar. Kamionët arritën*

¹⁴ Në të vërtetë, shumë studime mendojnë se Perëndimi synonte t’i mbante nën presion qeveritë komuniste të Evropës Lindore, në mënyrë që të pengonte përhapjen e ideologjisë komuniste në shtetet perëndimore si p.sh. Itali dhe Francë.

¹⁵ Burimet dokumentare flasin për kushte tejet të vështira ekonomike, veçanërisht në krahinat e veriut, të cilat ishin përballë një krize të vërtetë urie.

¹⁶ Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste*, Tiranë: ISKPK, 2016, f. 17.

¹⁷ *Po aty*, f. 18.

në Tepelenë, dhe s'u ndalën aty, kaluan tutje, deri në Turan, Veliçot e Memaliaj, ku i shkarkuan si t'ishin thasë me patate"¹⁸.

Kampi i Tepelenës vazhdoi të ishte një vend i rrethuar me tela me gjemba, në të cilin të internuarit kontrolloheshin nga ushtarë të armatosur. Sipas studiuesit Kastriot Dervishi, i cili ka dhënë një panoramë shumë të plotë mbi burgjet dhe kampet e internimit në Shqipërinë Komuniste, gjatë viteve 1949-1953, në Tepelenë u vendosën gjatë viteve 1950-1952 kanë qenë të internuar nga 600 vetë më 1952 deri në 1405 vetë në gusht 1950: burra, gra, të moshuar dhe fëmijë¹⁹. Tepelena nuk ishte i vetmi vend internimi në Shqipëri. Kampe të tjera ishin dhe ai i Porto Palermos (1949-1951), ai i Kuçit të Kurveleshit etj. Por, kampi i Turanit dhe ai Tepelenës janë dy kampet të cilat mbeten të pashlyera në kujtesën e atyre që patën fatkeqësinë për të jetuar në të. Turani dhe Tepelena mbahen mend për kushtet tejet të vështira të jetesës dhe mungesën e theksuar të ushqimit, për mungesën e theksuar të higjienës, për punën tejet të rëndë që burrat, gratë dhe fëmijët mbi moshën 12 vjeç ishin të detyruar të zhvillonin, si dhe për fëmijët që humbën jetën nga sëmundjet apo nga minat e mbetura nga koha e Luftës së Dytë Botërore dhe që rrethonin territorin e kampit.

Humbja e jetëve njerëzore, veçanërisht të fëmijëve është ajo që e bën kampin e Tepelenës një vend të veçantë kujtimi dhe reflektimi. Ndonëse hulumtimi në dokumentet arkivore nuk është ende i thelluar dhe ka nevojë për një kërkim të mëtejshëm, ato tregojnë që gjatë viteve 1949-1950, lajmërohet për raste vdekjesh nga dizenteria. Ndërkohë që nga muaji tetor 1950 deri në dhjetor të po atij viti numri i fëmijëve është zvogëluar me 285 vetë. Kjo diferencë kaq e madhe në shifra mund të shpjegohet edhe me një urdhër për të lejuar fëmijët e vegjël të qëndronin tek të afërmit e tyre të cilët nuk ishin të internuar. Ky ndryshim erdhi pas një diskutimi në Byronë Politike të situatës në kampin e Tepelenës dhe të Valiasit. Enver Hoxha pohoi se “nuk është mirë që mbahen fëmijët në kampe përqendrimi” duke shtuar se “atje mund të jenë fëmijët gjer në 2-3 vjeç që kanë nevojë për nënat e tyre”²⁰.

Mbi numrin e fëmijëve që humbën jetën në Tepelenë kemi dëshmi të shumta, të cilat jo gjithmonë konvergojnë. Vëmendja e studiuesve duhet të përqendrohet në përcaktimin e saktë të numrit të tyre dhe për këtë duhet ende hulumtim qoftë në burimet dokumentare, të cilat janë shfrytëzuar pjesërisht dhe mbetet ende për t'u hulumtuar pjesa dërrmuese e tyre, ashtu dhe në kryqëzimin e dëshmimeve të të mbijetuarve të kampit të Tepelenës.

¹⁸ <https://kujto.al/si-u-krijuan-e-si-funksionuan-kampet-e-internimit-ne-diktaturen-komuniste-ne-shqiperi/> vizituar më 25.6.2018.

¹⁹ <https://kujto.al/dokumenti-i-1950-kampi-i-tepelenes-dhe-mizorite-mbi-femijet/> vizituar më 24 prill 2018.

²⁰ *AQSH*, F. 14/AP-organet udhëheqëse (më tej: OU), V. 1950, D. 70, fl. 16. Nga fjala e Enver Hoxhës në mbledhjen e Byrosë Politike, 22 nëntor 1950.

Lekë Previzi e kujton kështu jetën në Tepelenë: “*të internuarit e Tepelenës, gra e burra ishin kthyer në kafshë bartëse me peshë të renda, si dru, shtylla trungje, pllaka guri etj. Për të plotësuar këtë tregim dëshmuës, me vrasjen e Bardhok Bibës në gushtin 1949, Tepelenës iu shtuen 500 familje mirditore që përbanin 2500 vetë, pleq, gra e fëmijë, që u shtuen problemet dhe vdekjet i përfshinë edhe ata, kryesisht në fëmijë. Me ardhjen e mirditorëve, të internuarit arritën në rreth 5000. Për mungesë vendi në katër gazermat me shtretër, ata u strehuan në dy gazerma boshe pa skele druri, drejt në çimento. Në nëntor 1951 pati një lirim fëmijsh, të paktë, sepse familjet s’kishin ku me i çue. Por, me këtë rast u liruen një pjesë e mirditorve, dhe disa burra. Kështu që u lirua vend dhe të gjithë të internuarit u mblodhën në katër gazermat me skele druri. Nuk pati më internime masive. Por herë pas here binin ndonjë familje dhe individë. Filluan të bien të burgosur që kishin mbaruar dënimin, dhe këta ishin klerikë katolikë, dhe disa intelektualë shkodranë. Në verë 1952, sollën nga Tirana dhjetra familje dhe burra, me pretekste të ndryshme²¹”. Një tjetër dëshmi e dhimbshme është dhe ajo e Gjelë Gjokolës, e cila humbi vajzën e saj në Tepelenë. Vajza kishte lindur ditën që bashkëshorti i Gjelës, së bashku me vëllain e tij dhe 60 malësorë ishin arratisur në Jugosllavi. Gjelën dhe kunatën e saj e kishin arrestuar. Kunata kishte lindur fëmijën rrugës. Të dyja gratë fatkeqe, së bashku me fëmijët e porsalindur i kishin mbajtur katër muaj në hetuesi dhe më pas i kishin internuar në Tepelenë. Gjela kujton: “Erdhi Beqir Balluku. Bani apelin. Qemë 3 mijë vetë, u bëmë 6 mijë vetë. U internuan edhe 3 mijë vetë të tjerë. I sollën atje... Nuk e di, se si jam gjallë sot pra, merr vesht a jo! Tepelena ishte: gjethe lisi hanim, lende, hithna ... I zinin e i hanim. E kemi jetue e kemi ardh ne ship ... Na jepshin vetëm dy lek bukë sa me rru gjallë, si sot deri nesër në këtë vakt. Ata na jipshin vetëm ndoi groshë, n’ ata fuçiat me naft qe s’hahej. Ishim popull shumë, ishim 6 mijë vetë.*

Pale, pale, pale...në Tepelenë! Ah Tepelena, çfarë maj mend unë! Sa njerëz kanë vdek atje, shpresë na m’zotin! E kot. Tre mijë vetë kane ardhë kot, se kanë vra Bardhok Bibën. Ishim 3 mijë vetë, u bamë 6 mijë dhe ... U pre buka mrapa, u pre buka, u pre ushqimi, vetëm t’u varros njerëz përditë, për ditë. Se harroj kurrë. Nji e kishte vra (Bardhok Bibën) se kishte vra gjithë Mirdita! I internuan gjithë Mirditën. Vinin makinat me të internum, pa fund. Fmijët krejt t’u vdek Se mban mend historia! O sa fmi kane vdek atje... Malsija e Shkodrës u kanë vdek kalamaj shumë. Nji shkodrane quhej Tereza, tre mbesa i vdiqën prej tifos si vajzat tona: 14 vjeç, 12

²¹ <https://kujto.al/si-u-krijuan-e-si-funksionuan-kampet-e-internimit-ne-diktaturen-komuniste-ne-shqiperi/> vizituar më 25.6.2018.

vjeç, 6 vjeç. Tre mbesat i ka lane vdek e asht liru përnjiherë me mu, e s'ka pas kënd, me fut në shpi". Nata kur Dila, tre vjeç, dha shpirt duke lyp ujë ..."²²

Disa studiues mendojnë se ishte pikërisht vdekshmëria e lartë e fëmijëve në kampin e Tepelenës dhe nevoja për të konsoliduar sistemin e internim-dëbimeve, që i detyroi drejtuesit e lartë komunistë të marrin vendimin në fund të vitit 1953 për ta mbyllur kampin e Tepelenës dhe në përgjithësi kampet e rrethuara me tela me gjemba.

Jetesa në burgje dhe puna e detyruar në kampet e vendosura pranë tyre

Në bazë të dokumenteve të shfletuara deri tani në arkivat e Ministrisë së Brendshme dhe të KQ të PKSH/PPSH, numri i personave të arrestuar, veçanërisht në vitet 1945-1947 ishte i konsiderueshëm²³. Burgjet ekzistuese në vitin 1944 ishin tërësisht të pamjaftueshme për të përballuar arrestimet e të gjitha kategorive të sipërpërmendura. Qeveria e drejtuar nga Enver Hoxha përdori shtëpitë private dhe institucionet e tjera publike, si qendra paraburgimi dhe torture. Në vitet 1944-1946 burgjet politike vareshin nga Drejtoria e Mbrojtjes së Popullit, asokohe strukturë operative e Ministrisë së Mbrojtjes. Në vitin 1947 të gjitha burgjet kaluan nën kontrollin e Ministrisë së Brendshme që ishte përgjegjëse për sigurinë e brendshme, ndërsa perimetrat e jashtëm kontrolloheshin nga ushtarët e shërbimit të detyrueshëm, duke bërë kujdes të zgjidheshin ata më besnikët²⁴. Tetë burgjet ekzistuese të periudhës para Luftës së Dytë Botërore iu rezervuan të burgosurve politikë të cilët përcaktoheshin si "armiq të popullit", shtatë burgje të burgosurve të përcaktuar si "ordinerë" dhe tre burgje ishin të përziera. Gjatë kësaj periudhe, krahas burgjeve filluan të funksiononin kampet e punës për të burgosurit²⁵. Kampet e punës ishin vende ku dënimi kryhej duke bërë punë të detyruar si në bonifikim, ndërtime veprash publike, nxjerrje minerale, bujqësi etj. Ato ndërtoheshin shpeshherë pranë vendit ku të burgosurit duhet të punonin. Kampet e tilla kanë qenë të përkohshme (të ndërtuara me çadra apo baraka, të rrethuar nga tela me gjemba dhe rreptësisht të kontrolluara nga ushtarë të armatosur), ndërsa në raste të tjera ishin të vendosura në formë të përhershme, sidomos afër minierave.

Të gjithë të burgosurit politikë detyroheshin të punonin në këto kampe pune. Kampet e para të punës për të burgosurit ishin ato të Jubës, afër Durrësit (1946); ai i Maliqit, afër Korçës (1946); Bedenit dhe Lekajt, afër Kavajës (1948), Valshuk, Berat (1948) e shumë të tjerë.

²² <https://kujto.al/gjele-gjikola-ne-kampin-e-tepelenes-lashe-shpirtin/> vizituar më 24 qershor 2018.

²³ Për të përcaktuar numrin e saktë të arrestimeve dhe dënimeve të kësaj periudhe do të duhej një studim më i thelluar.

²⁴ K. Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste...*, f. 79.

²⁵ *Po aty*.

Karakteristikat e kampeve të punës kishin edhe vendet e internimit gjatë kësaj periudhe. Të gjithë të internuarit, pavarësisht nëse ishin burra, gra, të moshuar apo fëmijë, jetonin në vende të rrethuara me tela me gjemba dhe detyroheshin të punonin në punë tejet të rënda. Kampe të tilla pune për të internuarit kishte në Tiranë, Tepelenë, Cërrik etj.

Gjatë viteve 1951-1990 regjimi krijoi mekanizma për të vijuar luftën e klasave dhe diktaturën e proletariatit si e vetmja mënyrë për të mbajtur në këmbë regjimin. Represioni u bë më i strukturuar dhe sistematik. Ndërsa deri në vitin 1949, ende nuk ishin formalizuar me anë të ligjeve dhe vendimeve organizimi i jetës në burgje dhe vende internimi, tanimë sistemi bëhet më solid dhe i bazuar mbi një bazë të qartë ligjore. Nga hulumtimet paraprahe që zhvilluam në arkiva rezulton se ka ende dokumente të pazbuluara që japin dëshmi mbi jetën e të burgosurve dhe të internuarve gjatë kësaj periudhe. Kështu, në Fondin e Këshillit të Ministrave në Arkivin Qendror Shtetëror gjenden një numër dokumentesh që i referohen normave ushqimore të të burgosurve dhe të internuarve, si dhe modalitetet e pagesës së tyre. Ndonëse kërkimi ka nevojë për thellime të mëtejshme, rezulton se jeta e të burgosurve ishte tejet e vështirë edhe për sytë e drejtuesve të lartë komunistë. Të burgosurit që punonin nëpër kampe pune, shpërbleheshin në bazë të realizimit të normës. Por shpërblimi nga puna e tyre derdhej në masën 85% në buxhetin e shtetit dhe vetëm 15% derdhej në buxhetin e Ministrisë së Punëve të Brendshme dhe do të përfitohej nga të burgosurit, por edhe kjo jo në vlerë monetare, por për veshmbathje e pajisje pune²⁶. Në vitin 1950 ka një ulje të normës ushqimore të të burgosurve në burgje dhe kampe pune. Sipas dokumenteve të fondit të Këshillit të Ministrave që gjendet në Arkivin Qendror të Shtetit, kaloritë e të burgosurve politikë që nuk punonin u caktuan të ishin 1803 në ditë, ndërsa për të burgosurit në kampe pune do të merrnin 2347 kalori në ditë. Kaloritë më së shumti do të vinin nga buka (900 g), oriz, makarona dhe vetëm 100 g mish²⁷.

Me kalimin e viteve regjimi hapi burgje të reja në të gjitha qendrat kryesore, duke dalluar gjithmonë ato të rezervuara për të burgosurit politikë nga burgjet e destinuara për të burgosurit ordinerë. Qëllimi zyrtar i paraburgimit për të burgosurit politikë ishte “riedukimi dhe rehabilitimi” nëpërmjet vuajtjes dhe punës, kështu që, përveç burgjeve (që ishin të izoluara e të rrethuara me tela me gjemba dhe me ushtarë, brenda të cilave të burgosurit vuanin dënimin e tyre pa punuar), regjimi filloi ndërtimin e kampeve të punës. Vetëm dy burgje në Shqipërinë komuniste nuk përdoreshin si kampe pune, ndërsa të gjithë të tjerat kishin edhe këtë funksion.

²⁶ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 1093, fl. 4. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu paraqitur Këshillit të Ministrave në lidhje me projekt-dekretin, mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 12 qershor 1953.

²⁷ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1950, D. 704, fl. 21. Vendim i Këshillit të Ministrave nr. 657, datë 21.8.1950 mbi racionet e ushqimit për personelin e MPB dhe të burgosurit e të internuarit.

Pothuajse të gjithë të burgosurit që ishin në gjendje të punonin caktoheshin në këto kampe dhe, me kalimin e viteve, numri i kampeve të punës tejkaloi atë të burgjeve. Punimet publike më të mëdha në Shqipëri, gjatë viteve të komunizmit, janë realizuar nëpërmjet punës së detyruar të të burgosurve (si të burgosur politikë ashtu dhe ordinerë) dhe të të internuarve, të cilët ishin të detyruar të punonin në këto vepra edhe për të mirëmbajtur veten.

Edhe në këtë periudhë pjesa më e madhe e burgjeve ishte konceptuar si kamp pune, në të cilat kushtet e jetesës ishin shumë të vështira. Në fillim të viteve '50, veçanërisht pas vdekjes së Stalinit, vërehet një lloj ndryshimi në drejtim të përmirësimit të jetesës të së burgosurve. Më 10 nëntor 1953 u diskutua një projektdekret mbi shpërblimin e të burgosurve të cilët punonin në ndërmarrje dhe ente shtetërore. Ndryshe nga perioda e mëparshme, të burgosurit do të paguheshin në bazë të plotësimit të normës. Tashmë të burgosurit do të merrnin 35% të pagesës së tyre në formë veshmbathjesh apo vegla pune dhe kampet, me kalimin e kohës, do të trajtoheshin si pjesë e sistemit të hozrashotit²⁸. Sipas relacionit të paraqitur nga ministri i Punëve të Brendshme, nga ky ligj ishin lënë jashtë të internuarit, pasi ata ishin dënuar administrativisht. “Të internuarit do të vendoseshin në punë të ndryshme dhe nuk do t’u ndahet (jepet) asgjë nga të ardhurat e punës së tyre, por me këto do të sigurojnë mjetet e jetesës. Këtyre të internuarve nuk do t’u paguhet asgjë nga shteti, ndërsa atyre që nuk janë në gjendje pune do t’u sigurohet ushqimi, veshmbathja dhe teshat e fjetjes si gjer më sot”²⁹.

Një përmirësim vërehet dhe në racionet e ushqimit që u jepeshin të burgosurve që punonin. Sipas relacionit që shoqëronte Vendimin e Këshillit të Ministrave mbi normat e ushqimit të të burgosurve që punonin në ndërmarrje dhe ente shtetërore, thuhet se deri më 1954 normat e ushqimit të të burgosurve ishin pakësuar me gati 50% dhe, si rezultat, rendimenti i tyre i punës kishte pësuar një rënie të ndjeshme. Vërehej keqësim i gjendjes së tyre shëndetësore dhe rritje e numrit të të sëmurëve³⁰. Sipas këtij vendimi, të burgosurit do të trajtoheshin si më poshtë:

Bukë	900 g/ditë
Koloniale (?)	120 g/ditë
Mish	100 g/ditë

²⁸ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 231, fl. 1. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 10 nëntor 1953.

²⁹ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 231, fl. 1. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 10 nëntor 1953.

³⁰ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 205. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi normimin e ushqimit të të burgosurve që punojnë në ndërmarrjet dhe entet shtetërore, 10 prill 1954.

Sheqer	10 g/ditë
Vaj	15 g/ditë
Kripë	15 g/ditë
çaj ose kafe	respektivisht 1 dhe 2 g/ditë ³¹

Për të burgosurit që punonin në minierën e Bulqizës norma ushqimore ditore ishte pak më e lartë. Ata, përveç ushqimeve të sipërpërmendura, furnizoheshin me 16g djathë në ditë, 36g marmelatë dhe 7 kokrra vezë në muaj³². Mbetet të thellohet studimi mbi normat e punës së këtyre të burgosurve dhe sasisë ditore të ushqimit që konsumohej.

Ndër burgjet e destinuara për "armiqtë e popullit", më famëkeqit janë ata të Burrelit (1946), i cili konsiderohej si një super burg, nga i cili ishte e pamundur të arratiseshe dhe në të cilin të burgosurit politikë jetonin në kushte çnjerëzore; Spaçit (1968), i cili mbeti i hapur deri në vitin 1990 dhe shfrytëzonte punën e të burgosurve për nxjerrjen e mineralit të bakrit dhe piritit, në kushte çnjerëzore. Jeta në burgjet komuniste, ashtu si dhe në kampet e punës, ishte shumë e ashpër: të burgosurit politikë, shpesh të akuzuar mbi baza dëshmish të rreme, ose mbi dëshmi të nxjerra përmes torturave nga Sigurimi, nëse nuk dënoheshin me vdekje, shpesh vdisnin për shkak sëmundjesh, urie ose kushtesh të vështira të punës.

Në arkivin e Ministrisë së Brendshme deri në vitin 1990 rezultojnë të dënuar 25 mijë të burgosur politikë, por duke qenë se mungojnë statistikat e të dënuarve të periudhës nga 1945 në 1946 dhe të dënuarve me dënime të vogla, besohet se të burgosurit politikë në Shqipëri kanë qenë mes 30.000 dhe 34.000. Sipas një raporti të publikuar më 2016 nga Instituti i Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit në Shqipëri, të burgosurit politikë ishin 26.768 burra dhe 7.367 gra; të burgosurit e vdekur në burg për shkak të kushteve të burgjeve ishin 984, dhe 308 të tjerë humbën aftësinë e tyre mendore. Sipas të njëjtit burim, 5.577 burra dhe 450 gra u dënuan me vdekje dhe u vranë. Trupat e të burgosurve që ekzekutoheshin ose vdisnin në burg gjatë punës së detyruar apo nga sëmundjet, nuk i ktheheshin të afërmeve.

Një raport i Departamentit të Shtetit drejtuar Kombeve të Bashkuara në vitin 1955 shprehet me nota shqetësuese për përdorimin e punës së detyrueshme në burgjet dhe kampet e internimit në Shqipëri. Sipas tij, “puna e detyrueshme përdoret në masë në Shqipëri që kur regjimi i sotmë komunist erdhi në fuqi në Nëntor 1944. Janë botuar një numur ligjesh dhe vendimesh të cilat legalizojnë punën me përdhunë, dhe Kodi Penal i ri Shqiptar që u adoptua në Maj 1952, bazuar në Kodin Penal Sovjetik, bën parashikime me mjeshtëri për “punë

³¹ *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 205. Vendimi nr. 61 i Këshillit të Ministrave mbi normimin e ushqimit të të burgosurve që punojnë në ndërmarrjet dhe entet shtetërore, 10 prill 1954.

³² *Po aty*.

korrektonjëse” dhe internime qytetarësh në kampe koncentrimi dhe pune. Edhe fëmijët që kanë mbërritur moshën 12 vjeç janë të përgjegjshëm kundrejt masave për në kampet “me punë korektonjëse” t’akuzuar për krime kundër shtetit. Në 10 vjetët e fundit nja 40 burgje politike dhe kampe koncentrimi kanë vepruar kohë në kohë, nëpër të cilat kanë kaluar 80.000 burra, gra dhe fëmijë dhe nga të cilët 16.000 kanë humbur. Tash ka të dhëna se nja 10.000 persona po shërbejnë në burgjet politike dhe veç këtyre 10.000 deri 15.000 janë në kampe koncentrimi. Veç atyre të dënuar me punë, ka një numër të madh njerëzish në Shqipëri, sidomos të rinj, të cilët janë të detyruar të bëjnë punë “vullnetare” (aktualisht me detyrim). Gati gjithë projektet industriale dhe ndërtimet rrugore e hekurudhore ndërmarrë nga regjimi i sotmë që më 1944 janë ndërtuar me të dënuar me punë dhe “vullnetarë”.

Veçanërisht pas vitit 1948, në tipologjinë e “armiqve të popullit” filluan gjithmonë dhe më shumë të shtoheshin dhe persona të cilët kishin mbajtur pozicione të rëndësishme drejtuese në strukturën partiake dhe shtetërore të regjimit. Dënime të tilla ndodhnin sa herë regjimit i duhej të përliqte shkëputjen e një aleance më jashtë, apo kur duhet të justifikonte dështimet në politikat e tij ekonomike, kulturore dhe ushtarake. Këto dënime shtonin pasigurinë e përgjithshme dhe frikën e të gjithë popullsisë. Në atë regjim askush nuk ishte i sigurt dhe i paprekshëm.